

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Marcelijaus Martinaičio ruduo

2014-04-04

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Knygos

AUTORIUS: Donata Mitaitė

DATA: 2014-04

Martinaitis M. NENORIU NIEKO NEVEIKTI. - Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014.

Vasario mėnesį, prieš pat Vilniaus knygų mugę, pasirodė nauja, deja, pomirtinė Marcelijaus Martinaičio knyga „Nenoriu nieko neveikti“. Pirmas ir labai tvarus išpūdis: kokia graži knyga! Jos dailininkė Deimantė Rybakovienė. Viršelyje poeto anūkės Justinos Skučaitės pieštas M. Martinaičio portretas – veido kontūras, atpažįstamas, rodantis geranoriškai ironiškąją, o gal ironiškai elegiškąją poeto asmenybės pusę. Vytauto Balčyčio fotografijos, darytos M. Martinaičio namuose Vanaginėje 2013 m. balandžio 18 d. fiksuoja turbūt dar nedaug tepakitusią poeto kasdienio gyvenimo aplinką: erdvus, patogus kambarys ir taip kaimietiška ant sienos sukabinti drabužiai, kitoje nuotraukoje priartinti ant viršaus kabantys poeto lietpaltis ir kepurė (dažniau sutikdavusieji M. Martinaitį dar prisimena ne tik jų spalvą, bet ir atspalvį); viena priešais kitą paliktos veltinės šlepetės, šalia tarsi ką tik nusimautos vilnonės kojines; nuo suodžių pajuodusi dūmtraukio sklendė, įskilęs sienos tinkas. Išryškinta daiktų faktūra, konkretybė. Bet viską kiek pridengia rusvos spalvos vualis. Gal kad tai – jau praeitis.

Beveik kiekvieno knygos atvarto kairėje pusėje – poeto rankraščio faksimilė. M. Martinaitis, skirtingai nei, tarkim, Alfonsas Maldonis, datų po eilėraščiais nerašė, taigi šiek tiek informacijos apie eilėraščio rašymo laiką, be kita ko, galima gauti būtent iš rankraščių. Kai kurie jų spausdinti dar rašomąja mašinėle, bet dauguma skirtingu laiku rašyti ranka, o rašysenos niuansai priklauso nuo daugybės dalykų: nuo rašančiojo amžiaus, sveikatos, nuotaikos, nuo to, kaip buvo pasidėtas popierius, kuriame rašyta. Nežinau, kodėl taip nelygiai, drebančia ranka, tarsi labai seno ir sergančio žmogaus užrašyta: „Žodžiai, kodėl jūs manęs naktimis nepažadinat“ (p. 138). Faksimilėse, kaip ir fotografijose, gyvenimo žymės: užsirašytas adresas ar – dažniau – elektroninis adresas, likę ankstesni spausdintuvo pėdsakai, užlepenta katės, kažkokia darbotvarkė, viena kita frazė, matyt, tiesiog tos dienos gyvenimo pasiūlyta tema, tarkim: „Vilnius: nuskurdusi istorinė sąmonė.“ Nežinia, ar pačioje vieno faksimilės lapo apačioje užsirašytas sakinyš „Plaka širdis, lyg įsipainiojusi į spygliuotą vielą“ (p. 126) – poetinė

frazė ar tiesiog metaforiškas savijautos užfiksavimas.

Knygą sudarė ir trumpą pratarbę parašė Valentinas Sventickas, kuris teigia, kad leidykla jau buvo tarusis su poetu dėl naujos knygos rankraščio. Kada ir koks jis būtų buvęs, nebesužinosime. Iš poeto archyvo atrinkta nemažai lyrinių eilėraščių ir jų variantų (besidomintieji rankraščio poetika tikrai turėtų ką veikti), vienuolika K. B. priskirtų tekstų ir aštuoniolika Kukučio baladžių.

Pirmajame, „lyriniame“, skyriuje dominuoja ruduo, senatvė, elegika. Vientvę praskaidrina moteris, sėdinti priešais, su kuria net kalbėti nebereikia – viskas jau suprantama be žodžių. Paskutinės atsakomybės – snukį žmogui ant kelių pasidėjęs šuo, ant kelių murkiantis katinas (tas pats klausimas: kuris kurį pirmas paliks – žvėrelis žmogų ar žmogus žvėrelį). Pelytė, krebždanti tarp knygų, paskui – rūpestis, kur ji dingio. Vabalėlis, lipantis į smilgą ar suspaustas tarp knygos lapų, mažytis, bet savo trapia gyvybe, ko gero, primenantis žmogui jį patį. Rinkinio eilėraščiai tarsi natūraliai užbaigia M. Martinaičio gyvenimo ir kūrybos ratą: ramus, išmintingas paskutinis etapas – daugiau jau nieko nebus. Pažįstamos M. Martinaičio temos ar įvaizdžiai paskutinį kartą transformuojasi. Į ugnį žiūrima šildantis, jau „parėjus iš gyvenimo“, ji kiek neutralizuoja skaudžiai jaučiamą vėlyvo rudens nejaukumą: „Ilgiau ir ilgiau gyvenant, / Vis dažniau lyja, / Naktys ilgėja – / Lyg senelių prieglaudoj. / Ir vėjai sielą išpusto iš kūno. // (...) Artimiausia man lieka ugnis, / Prie kurios / Kasdien sugrįžtu“ (p. 31). Skaitytojo atmintyje atsakmba eilėraštis „Sugrįžimas“ dar iš rinkinio „Saulės graža“ (1969): „Tai ko žiūri į ugnį? / Nuo šilumos tik šalta. / Ar tolimą man kelią / Tu šildai ugnyje?“ Dabar jau kelias, ta savotiška gyvenimo metafora, niekur nebeišveda, tik parveda, kartais sukdamas skaudžiu ratu („Ten, kur aš buvau ir nebūsiu“, p. 13–15). Ne aštuoneiliais parašytas eilėraštis „Vanduo nieko neatsimena“ („Kai dabar ateinu prie tos upės, / nei tavęs, / nei manęs ten nėra. / Vanduo jau neatsimena, / Kaip mudviejų neatsimins amžinybė“, p. 55), bet atrodo, kad pati jo „genetinė atmintis“ išsaugo „Mes stovėjom, ir upė sau plaukė. / Mes tylėjom, ir vandenys sruvo“, XXVIII tekstą iš M. Martinaičio „Atminčių“. Ir šią temą gyvenimo ratas užbaigė ir uždarė.

Rinkinio eilėraščiuose fiksuojamos ne fizinės senatvės negalios, o tiesiog dvasios būseną:

*O baisiai tuščias kelias rudenį,
Jis permerktas kaip elgetos kupra.
Ir medis vienišas, ir vienišas keleivis,
Ir vienišas šuva.*

*Įsiskaudėję medžių lapai, tyluma –
Aš tuščias, išpustytas kaip ruduo.
Einu, einu, einu,
Net nežinodamas kur – pareinu
p. 27*

Pagal realybės jutimą analogijos randamos jau gyvenimo paribiuose, tarp silpniausių ir nelaimingiausių, todėl atsiranda palyginimai su „elgeta“, su „senelių prieglauda“, o rudens vėjas „ateina prie lango, / krebždenasi, / kaip badaujantys vokietukai / po karo“ (p. 101). Pastarasis eilėraštis rankraštyje turėjo ir pavadinimą – „Mano 1945 m.

pavasario vėjas". Jo nenubraukęs, poetas didžiosiomis raidėmis užrašė kitą, ne tokį tiesmukišką – „Vilkų vėjas“.

Kartais eilėraštis fiksuoja ir džiaugsmą, kad dar gali visais pojūčiais priimti pasaulį, ir jau aiškiai suvoktą trumpaamžio žmogaus ir bent atrodančio amžino pasaulio atsietumą: „Kokia laimė, kai rytą pabudęs / matai, kaip pro užuolaidas skverbias šviesa. / Koks džiaugsmas, / kai atitraukęs užuolaidas / išėini pro duris / ir užuodi, kaip kvepia nasturtos, / kurios sustiprina tavo gyvenimą. / Bet sutrikęs sustoji, / juk nieko joms iš tavęs nereikia – / net ir gyventi“ („Išėjimas į kiemą“, p. 105). Faksimilėje matyti likusios nespausdintos, labai drebančia ranka pridurtos eilutės, pratęsiančios cituotąsias nebe šio pasaulio projekcijomis: „nasturtos sustiprina norą gyvent / Jauti, kaip šiandakt mūsų mintys / aukštybėj dangaus susitinka / Šiandakt nekalbėkime garsiai / tarsi / kad visa tai tęstų / nebūtina net ir gyventi“ (p. 104).

Eilėraščiai irgi atsitraukia, knygos tebėra greta, bet jau tarsi nebebūtinės, pažymėtos ta pačia besibaigiančio gyvenimo melancholija: „Ir vienišas, / toks vienišas / ant knygos atverstos nukritęs lapas“, p. 43; „Su manimi liko vien knygos, / Iš kurių jau nebeturiu ką sužinot“ (p. 121). Iš socialinių Lietuvos realių išauga eilėraštis, kalbantis jau apie kitokios grėsmės kasdienybę:

*Žodžiai, ko jūs tylite
kodėl nieko man neatsakot?*

*Netoli, po ranka
laikau kirvį,
kad galėčiau apsigint nuo mirties
(kuri lenda per langą, laužia duris).*

*Žodžiai, ką nors pasakykite, žodžiai,
naktimis,
kai užmigst negaliu.
Ko jūs tylit,
kai turėčiau kalbėt?
p. 97*

Ši apeliacija į žodžius – bene desperatiškiausia knygoje. Mirtis laužiasi į namus kaip plėšikas ar žudikas; kaip įbaugintas vienišos kaimo sodybos gyventojas eilėraščio lyrinis subjektas būtinajai ginčiai laiko kirvį, nors supranta, kad iš tiesų galėtų padėti tik žodžiai. O jie nebepaklūsta, ir tai poetui yra vienas iš sunkiausių praradimų gyvenimui baigiantis.

Prieš keletą dešimtmečių Sigitas Geda rašė, kad M. Martinaitis „apeliuoja į žodžio atmintį“. Paskutinėje knygoje jis dar apeliuoja į žodžių galią, bet jaučiasi jų išduodamas. Aišku, tai nėra vienprasmė išvada, žodis beveik idiliškai („Ten, tuose vartuose, / Dar vis stovi sekmadienis, / Vienplaukis, / Toks panašus į seniai mirusį tėvą“, p. 17) arba ir visai neidiliškai, nes anas laikas nejaukus net sapnuose („...rasiu tenai save – vaiką / prie spingsulės, / įsikniaubusį į knygas. // Bijau jį išgąsdinti, / kad atėjau areštuot, / nubauti tėvus“, p. 91), vis dar jungia laiko klodus. Tik mirties sfera yra labai išsiplėtusi, apėmusi ir dabartinę poeto vaikystės erdvę: į vakarus nuo

Jurbarko vieškelio vanagas „Virš begalinių laukų / Suka ir suka ratus / Vienišas vienišas, / Kaip tos žemės mirtis, / Kurioje jau nėra kam numirt“ (p. 65).

Kai kuriuose paskutiniuose, kartais ir nebaigtuose eilėraščiuose M. Martinaitis priartėjo prie tokio poetinės kalbos paprastumo, kuris ne vienam rašančiam eilėraščius atrodo kaip siekiamybė.

Du kiti knygos skyriai „K. B.“ ir „Kukučio baladės“ man pasirodė mažiau netikėti nei pirmasis. Sakyčiau, kad jie tiesiog papildė tai, ką mes jau žinome apie šiuos M. Martinaičio personažus ar kaukes. Čia nėra eilėraščių variantų, mažiau elegikos: sprendžiant iš rankraščių, kai kurie tekstai rašyti gerokai anksčiau, be to, kaukė padeda atsiriboti nuo asmeninės realybės.

Jau ir anksčiau pasitaikydavo, kad vienoje knygoje išspausdintą „savo“ eilėraščių kitoje poetas jau „atiduodavo“ K. B. Naujajame rinkinyje vieną kiek komplikuočiau istoriją papasakoja jo sudarytojas V. Sventickas. Mat Viktorijos Daujotytės ir M. Martinaičio knygoje „Sugrižęs iš gyvenimo“ buvo išspausdintas eilėraščių, autoriaus apibūdintas kaip „Kukučio baladės“ fragmentai. Recenzuojamojoje knygoje yra dvi jo redakcijos, pavadintos „Biografija“ (p. 122-125) ir dar vienas jo variantas „Naktį, ilgai neužmiegant. K. B. aš pats (K. B. pusryčiai)“ (p. 131-133). Atrodo, kad poetas tarsi matavo „kaukes“: „Lyrinio subjekto veidas? O gal geriau Kukučio? Ne, vis dėlto K. B.!“ Tokių pavyzdžių yra ir daugiau. Eilėraščių „K. B. Vilnius. Vokiečių gatvė“ (p. 141) irgi ne iš karto sutapo su šiuo „personažu“. Faksimilėje (p. 140) matyti, kad „K. B. Vilnius“ prie pavadinimo prirašyta vėliau. Tikėtina, kad „nepoetinė“ puslapyje užrašyta pastaba „kitas dalykas, kai konformizmas tampa ideologija“ autoriaus sąmonėje siejosi su šiuo trumpu eilėraščiu, besibaigiančiu fraze „per daug čia valstybės“. Beje, rankraštyje užrašytas anksčiau aptarto eilėraščių „Biografija“ nepanaudotas fragmentas „Aš pats vaikštau, / galvoju, / kai galvoju / aš pats“, jis apibrėžtas, parašyta po du šauktukus iš abiejų pusių – matyt, poetui sumanymas patiko. Kukučiškas, sakyčiau, sumanymas.

Baladė „Pasaulinis vabaliukų karas dėl Kukučio ekskrementų“ tarsi perduoda kukutiškus linkėjimus K. Donelaičio šūdvaliui. O rinkinys baigiamas eilėraščiu „Dekukutizacijos įstatymas (Pliugžmos projektas)“. Tačiau mes žinome, kad Pliugžma saugumietis, o M. Martinaičio Kukutis nemirtingas. Taigi nieko neišeis iš tos „dekukutizacijos“.

M. Martinaičio poezijos knygos, ypač išleistos per kelis pastaruosius dešimtmečius, buvo labai gražios, tikrai išsiskiriančios. Antrasis ir trečiasis „Kukučio baladžių“ leidimas išspausdintas su Algimanto Švėgždos, meilės lyrikos rinkinys „Atmintys“ – su Jūratės Stauskaitės iliustracijomis. Visai kitokia knyga „K.B. Įtariamasis“ (Ričardo Šileikos fotografijos, Romo Oranto apipavidalinimas) ir vėl savita ši paskutinioji. Pats M. Martinaitis nepiktai, bet visada ironizuodavo, pavadintas literatūros klasiku. Atrodo, kad ir jo knygos daug praras, aprenktos klasikais derančiomis „Raštų“ ar „Rinktinių raštų“ uniformomis. Jos unikalios, koks Lietuvos kultūroje išlieka ir jų autorius.

